

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

УДК 621.311:930.2(477.65)“19”

**ПРОБЛЕМИ ЕЛЕКТРИФІКАЦІЇ ЄЛИСАВЕТГРАДЩИНИ –
ЗИНОВ'ЄВЩИНИ – КІРОВОГРАДЩИНИ
В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.****Олег БАБЕНКО (Кіровоград)**

У статті йдеться про передумови та розвиток електричної мережі на терені Кіровоградщини в 1920 – 1940-х рр. відповідно до радянських планів побудови економіки та держави соціалістичного типу.

Ключові слова: СРСР, план ГОЕЛРО, Кіровоградщина, комунізм, електрифікація.

Статья рассказывает о предпосылках и развитии электрической сети на территории Кировоградщины в 1920 – 1940-х гг. В соответствии с советскими планами построения экономики и государства социалистического типа.

Ключевые слова: СССР, план ГОЭЛРО, Кировоградщина, коммунизм, электрификация.

The article tells about the background and development of the electricity network on the territory of Kirovograd region in 1920-1940's. according to Soviet plans for the building of socialist economy and state type.

Keywords: USSR electrification plan, Kirovohrad region, communism, electrification.

1920 р. в Радянській Росії був розроблений план ГОЕЛРО (Державної електрифікації Росії). У постанові ВЦІК створення комісій з розробки плану чітко вказувалася мотивація розробки плану: “Наряду с ближайшими насущнейшими, неотложными и первоочередными задачами по устройству транспорта, устранению кризисов в топливе и продовольствии, борьбе с эпидемиями, организации дисциплинированных армий труда для Советской России впервые представляется возможность приступить к более планомерному хозяйственному строительству, к научной выработке и последовательному проведению в жизнь государственного плана всего народного хозяйства.

Принимая во внимание первенствующее значение электрификации в деле использования основных природных запасов энергии, имеющихся в пределах Советской России в колоссальных количествах в виде залежей разнообразного топлива и в водных силах; учитывая всю выгодность сосредоточения производства силовой энергии в районных электрических станциях, стоящих у этих первоисточников природной энергии и могущих наиболее совершенным образом распределить таковую сетью электропередач по всей стране; оценивая значение электрификации для промышленности, земледелия, транспорта и удовлетворения культурных нужд населения, в особенности же возможность для широких масс крестьянства Советской России воспользоваться осветительными и силовыми проводами электрической энергии для удовлетворения своих основных нужд и тем самым достигнуть могучего сдвига в приобщении деревни к культурным благам города и подъема крестьянского сельского хозяйства и крестьянских подсобных промыслов...” [1, с. 31]. Електрифікація, таким чином, повинна була стати основною всього планового господарства, енергетичною живильною системою не тільки економіки, а всього соціалістичного ладу. Використання електричної енергії була викликана не тільки економічною доцільністю. Вона являла собою продовження революції, спосіб прориву із напівфеодального суспільства в соціалізм, в омріяне комуністичне майбутнє: “...Электрические районные станции потому и приобретают решающую роль в экономике всего нашего хозяйства, что они позволяют с минимумом затрат, из наименьшего количества опорных пунктов, с наиболее точным учетом расходуемой энергии, черпаемой ими непосредственно из основных складочных запасов природной энергии, оплодотворяют ею все подразделения народного хозяйства, разом распространяя свои действия на громадные области страны” [1, с. 35].

Революційна ж доцільність має свої резони: “...центр тяжести этой проектной работы переносится в сторону умелого предвосхищения возможностей будущего” [1, с. 37].

Жертва сучасним заради майбутнього була притаманна й економічним проектам більшовиків.

Не можна сказати, що до більшовиків робота в царині електрифікації всіх куточків країни не велася. Єлисаветград є прикладом активної діяльності міської громади в цій галузі. Офіційна поява електричного освітлення в місті (нині м. Кіровоград) датується 2 квітня 1880 року. Того дня воно вперше з'явилося в деяких громадських будівлях, у декількох магазинах, на центральних вулицях міста. З кожним роком кількість споживачів електроенергії збільшувалася, а електрична мережа розросталася.

Згодом у місті збудували чималу за довжиною трамвайну колію, рух по якій розпочався в липні 1897 року. Цей вид транспорту потребував великої кількості електричного струму, тож його отримували з потужної, як на кінець XIX ст., місцевої електростанції, початок будівництва якої припадає на 1896 рік. Це свідчить, що з кінця XIX століття електрична енергія потужно ввійшла в побут багатьох жителів Єлисаветграда та широко використовувалася у виробництві. На початку XX ст. місто Єлисаветград через бурхливий розвиток промисловості й сільського господарства зіткнулося зі значним дефіцитом електроенергії. Закономірно, що 1908 року розпочалося спорудження нової теплової електростанції. Її побудовою керував інженер Євген Тамм.

Більшовицький переворот, здійснений восени 1917 року, та подальші трагічні події, пов'язані з т.зв. “воєнним комунізмом”, відкинули країну та її жителів від багатьох цивілізаційних процесів. Голод 1921 – 1923 років, що призвів до загибелі мільйонів громадян, селянські повстання, бунти червоноармійців та червонофлотців вимагали зміни політичного курсу та відмови від “кавалерійської атаки на капітал”.

Інстинкт самозбереження насамперед продиктований бажанням не втратити своєї необмеженої влади через масові протести й збройні виступи населення змусив більшовиків запровадити елементи того економічного ладу, проти якого вони несамовито боролися й носіїв якого вони знищували сотнями тисяч. Тож у країні на короткий час запанував НЕП. Завдяки такому маневру влади в суспільно-економічному житті вцент зруйнованої та погвалтованої нею країни стрімко відродилися багато галузей промисловості й “кустарного” виробництва, піднялося з руїн сільське господарство. Розвивалися приватне підприємництво, промислова й сільськогосподарська кооперація.

Проте НЕП уважався більшовиками коротким перепочинком перед ривком у майбутнє, шлях до якого мало прокласти й оволодіти силою електрики. “Передбачення можливостей майбутнього” вимагало негайних зусиль. Пізньої осені 1926 року в розпал НЕПу, в м. Зінов'євську (таку нову назву більшовики дали Єлисаветграду в 1924 року) заклали фундаменти нової електростанції. Її будівництво виявилось справою нелегкою й тривало понад три роки. Строки введення Зінов'євської районної електростанції (ЗРЕС) у дію постійно переносилися. У цей час до електрифікації долучилися деякі районні центри та села Зінов'євської округи. Проте прагматичний НЕП не давав можливості прискореного стрибка в майбутнє, а вимагав рахуватися із сучасними можливостями, насамперед фінансовими. Наближався рік “великого перелому”, який мав покінчити з млявим просуванням у майбутнє відповідно до нагромаджених комерційним розрахунком держави ресурсів. Більшовицька революційна нетерплячість рано чи пізно мала вибухнути новим нападом революційної лихоманки.

Хоча провінційне життя міста ніколи не відзначалося швидкими темпами, “планов громадє” зачепило і його. 4 грудня 1928 року в м. Зінов'євську відбулася XIII окружна партійна конференція, на якій розглянули стан народного господарства Зінов'євщини та намітили перспективи його розвитку. У багатьох виступах учасників форуму домінувала теза про те, що великим гальмом для розвитку промисловості й сільського господарства краю є відсутність належної кількості електричної енергії.

Для подолання цієї проблеми делегати конференції затвердили заходи з прискорення електрифікації Зінов'євщини. Ними передбачили якнайшвидшу добудову в м. Зінов'євську електростанції потужністю в 9000 кіловат вартістю 4 млн. 908 тис. крб. Отриману електричну енергію планували направити не тільки для потреб міста, але й для 15 навколишніх сіл з 10800 обійстями, у яких проживали понад 48 тис. мешканців. Для цього також визначили спорудити 1931 року т.зв. “південну високовольтну лінію”. Зрозуміло, чому електростанцію назвали “районною”.

Не оминула електрифікація й райони Зінов'євщини. Наступною в черзі на побудову стояла електростанція в м. Бобринці. Вона повинна обслуговувати потреби міста й 10

довколишніх сіл. Постачати електричний струм запроєктували до 2769 дворів з населенням у 12268 душ.

На кінець 1928 року повністю готовим був і проєкт побудови електростанції у Новомиргороді. Її потужність давала можливість електрифікувати місто та 5 сусідніх з райцентром сіл, а всього електричним струмом могли б скористатися 6502 особи, які проживали в 3506 дворах Новомиргородщини.

Отже, учасники конференції не тільки виступили з пропозиціями, а й узгоджено виробили фактичний план електрифікації округи, утілити в життя який зобов'язали Зінов'євський окружний комітет партії [2, арк. 2, 2 зв].

Здійснити роботи 5-річного плану електрифікації всієї Зінов'євщини мали намір спільно з акціонерним товариством "Електрика" (м. Харків). Головним елементом цього плану було якнайшвидше закінчення побудови ЗРЕС.

Що задуми були реальними, свідчить те, що все необхідне, окрім, звичайно, спеціального обладнання, містилося поблизу майбутніх електростанцій. Так, ще 1912 року геологи розвідали великі запаси калорійного бурого вугілля біля сіл Пантаївки, Мошориного, Головкивки, Зеленівки. Окрім нього, в окрузі також були у великих обсягах каоліни, вогнетривкі глини, вапняки тощо. Тобто все те, з чого можна виготовити будівельні матеріали для спорудження приміщень електростанцій, та не тільки їх.

У лютому 1930 року на засіданні президії Зінов'євського окружного комітету партії знову заслухали питання "Про основні засади організації електрогосподарства м. Зінов'євська". Члени президії констатували, що пуск у дію міської електростанції не відбувся в заплановані строки ні 15 грудня 1929 року, а ні 15 січня 1930 року. Терміни постійно переносилися, а місто відчувало велику потребу в електричній енергії [3, арк. 218].

Упродовж березня та квітня 1930 року всі роботи на ЗРЕС таки добігли кінця. 30 квітня її урочисто відкрили. Електростанції того ж дня присвоїли ім'я "товариша Косіора". Пишалися цим іменем працівники підприємства недовго: незабаром партійного функціонера, одного з регіональних творців колгоспної системи та всесоюзного голодомору 1932 – 33, проголосили ворогом народу та стратили.

Наприкінці 30-х рр. ХХ ст. СРСР розпочав інтенсивну підготовку до війни в Європі. Осторонь цього не залишилися практично всі підприємства та установи тогочасної країни. До процесу виготовлення різноманітної зброї долучився і Кіровоград (так уже вкотре перейменували колишній Єлисаветград). Однак виробничих та енергетичних потужностей заводів і фабрик міста не вистачало для виготовлення для постачання Червоної армії усієї запланованої урядом кількості снарядів та мін різного калібру в сотні тисяч штук – саме на такій військовій продукції спеціалізувалися промислові підприємства Кіровограда.

Закономірно, що 1939 року аби мати змогу збільшити потужність військової промисловості, Кіровоградську районну електростанцію вирішили модернізувати, установивши ще одну турбіну. Її замовили в Німеччині, з якою була підписана угода про дружбу та співробітництво.

Та війна, що розпочалася в червні 1941 року, порушила всі плани. Тікаючи з Кіровограда, більшовикам не вдалося повністю вивести з ладу електростанцію, протенчало обладнання й устаткування пошкодили.

9 серпня 1941 року, на четвертий день нацистської окупації міста, підприємство завдяки самовідданій праці понад 300 робітників та інженерів відновило постачання споживачам електроенергії.

Кіровоградська районна електростанція працювала увесь окупаційний період. Електрична енергія, інколи з перебоями через відсутність достатньої кількості вугілля, надходила до заводів і фабрик міста, а також побутовим споживачам на освітлення їхніх помешкань практично до початку 1944 року.

Під час бойових дій за звільнення міста від гітлерівців підприємство було покалічене, але не знищене. Електрична мережа області стала базою для німецьких планів руйнування міста. Навіть у разі залишення обласного центру німці могли здійснити вибухи, під'єднавшись до будь-якої районної підстанції. Проте завдяки вчасним діям радянських саперів 27-ї окремої інженерної бригади спеціального призначення вдалося врятувати від руйнування греблю Інгулецького водосховища та саму будівлю електростанції – відступаючи, нацисти намагалися їх підірвати за допомогою майже 10 тонн вибухівки, а також численні господарчі об'єкти й житловий масив [4, арк. 2 – 4].

Уже в березні 1944 року після здійснення відновлювальних робіт удалося запустити дизельний електрогенератор, тож електричний струм знову надійшов до державних установ, деяких навчальних та лікувальних закладів. Але кількість виробленої електроенергії була обмеженою. Її розподіл вівся настільки скрупульозно, що обліковувалися кожена кіловат/година і кожна електрична лампочка. Ці загалом примітивні, як на нинішній час, електроосвітлювальні прилади перебували у великому дефіциті. Коли весною 1944 року до Кіровограда надіслані 400 електричних лампочок, то їх, мов дорогоцінний скарб, 22 березня поштучно розподілили поміж установами, підприємствами та деякими привілейованими жителями міста та області.

До кінця березня 1944 року КРЕС дала перший промисловий струм, який поділили між 41 організаціями й установами, а також кількома побутовими споживачами. Проте кількості й сили струму катастрофічно не вистачало. Про дефіцит електроенергії на той час свідчить ухвала №71 виконкому Кіровоградської міської ради депутатів трудящих від 30 березня 1944 року, яким установлювався ліміт на використання електроосвітлювальних приладів. Так, на освітлення робочих кабінетів працівників облвиконкому дозволили використовувати не більше 10 лампочок потужністю 60 ват кожна, для обласного управління НКВС – 30 освітлювальних приладів тієї ж потужності, обласному управлінню НКДБ – 50, міськвиконкому – 10, обкому партії – 15 лампочок тощо.

Електричне освітлення мали й кілька жителів міста. Це були, звичайно, керівні кадри обласного та міського рівнів: секретарі обласного комітету партії Горенков та Скирда, голова обласного виконавчого комітету Іщенко та деякі інші керівники області й міста. Вони освітлювали своє житло, ніскільки не соромлячись своїх виняткових привілеїв і не зважаючи на потреби інших громадян чи установ, 10-ма електролампочками кожен. Керівникам нижчого рангу дозволялося використовувати у своєму помешканні тільки по 3 освітлювальні прилади. Таких привілейованих приватних користувачів електроенергією від Кіровоградської районної електростанції весною 1944 року в обласному центрі налічувалося лише 14.

Для розуміння розкішного, навіть в умовах воєнної розрухи, способу життя тогочасної партійної й радянської еліти, наведемо таке порівняння: дитячим яслам №1 м. Кіровограда дозволили вмикати тільки 1 лампочку, міській аптеці – 2, педінституту – 3 лампочки потужністю 60 ват кожна[5, арк.96].

Максимальне використання електричного освітлення тогочасними репресивними органами НКВС і НКДБ у 50 та, відповідно, 30 ламп неспростовно свідчить про їхню неймовірно інтенсивну роботу не тільки вдень, а й уночі в плані проведення масових репресій проти населення області, яке мало нещастя проживати на тимчасово окупованій території.

Решта містян освітлювали свої житла в темну пору доби примітивними каганцями та, у кращому разі, газовими лампами. Практично всі села й районні центри області взагалі були позбавлені електричної енергії в побуті. А та, що вироблялася дизельними чи газовими генераторами, спрямовувалася лише для потреб колгоспів та МТС.

Упродовж 1945 року Кіровоградську районну електростанцію відбудували повністю. Наприкінці 1946 – на початку 1947 року на ній здійснили капітальний ремонт всього обладнання та встановили ще одну турбіну. Працювала Кіровоградська районна електростанція на місцевому бурому вугіллі. Запасів палива вистачило б на декілька поколінь.

Тільки на початку 50-х рр. ХХ ст. більшовицькі керманічі вирішили, що найкращим джерелом виробництва дешевої електроенергії є енергія води, яка падає. У країні розпочалася ера побудови гідроелектростанцій практично на всіх великих ріках, зокрема, і на Дніпрі.

Ще 1932 р. розпочалося вивчення умов, необхідних для спорудження нової ГЕС поблизу м. Кременчука. Відтоді і по 1936 рік на виконання Постанови Ради Праці й Оборони проектною організацією “Укргідеп” здійснювалися роботи з обґрунтування робочої гіпотези “Великого Дніпра”. У 1945 – 1948 рр. на Середньому Подніпров’ї відновилася робота пошуково-розвідувальної бригади “Укргідеп”. Спеціалісти цієї організації розробили технічний проект Кременчуцької ГЕС і передали його до Москви на затвердження. Там проект затвердили.

Однак спорудження Кременчуцької ГЕС відклали – уряд вирішив будувати Каховську ГЕС. Лише 1953 р. організації наказали переробити раніше виконаний проект КремГЕСу.

Новий проєкт Кременчуцької ГЕС був готовий на червень 1954 року., поклавши початок новій сторінці електрифікації Кіровоградщини [6, арк. 15]. Ця сторінка виявилася в чомусь героїчним, у чомусь трагічним, у чомусь навіть комічним, етапом побудови комуністичної утопії, яка в кінцевому підсумку так і не була доведена до кінця.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. План электрификации РСФСР. Доклад VIII съезду Советов государственной комиссии по электрификации России. Второе издание. – М.: Государственное политическое издание, 1955 – 660 с.
2. ДАКО. Ф.П-2, оп.5, спр.234.
3. ДАКО. Ф.П-2, оп.5, спр.248.
4. ДАКО. ФП-429, оп.4, спр.85
5. ДАКО.ФР-242, оп.3, спр.5.
6. ДАКО. Ф.Р-6713, оп.4, спр.3.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Бабенко Олег Олександрович – директор Державного архіву Кіровоградської області.
Наукові інтереси: історична регіоналістика, історія електрифікації Кіровоградщини.

УДК 373.2(477)“196/198”

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКАУ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ В СИСТЕМІ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ В 60 – 80-ті РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Наталія БІДЕНКО (Кіровоград)

У статті розглядаються проблеми розвитку системи дошкільної освіти та науково-дослідної роботи з вивчення нових форм і методів навчання та виховання дітей дошкільного віку.

Ключові слова: дошкільні заклади, навчання і виховання дошкільнят, науково-дослідної робота, проблеми дошкільної освіти.

В статье рассматриваются проблемы развития системы дошкольного образования и исследовательской работы по изучению новых форм и методов обучения и воспитания детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: дошкольные учреждения, обучение и воспитание детей дошкольного возраста, научно исследовательская работа, проблемы дошкольного образования.

The article deals with the problems of development of preschool education and research work on the new forms and methods of training and education of preschool children.

Keywords: kindergartens, preschool training and education, research work, the problem of preschool education.

Удосконалення процесу управління дошкільною освітою на сучасному етапі розвитку України неможливе без вивчення її історії. Сьогодні постала проблема не тільки підтримки функціонування дошкільної освіти, а й відновлення в ряді регіонів позитивних її здобутків, що мали у свій час місце в системі суспільного дошкільного виховання, особливо в 60 – 80-х рр. ХХ ст., а тому виникає потреба в науковому обґрунтуванні аналізу результативності управління розвитком дошкільної освіти того періоду.

Мета статті – показати позитивні досягнення в розвитку суспільного дошкільного виховання у 60 – 80-х рр. ХХ ст. як результату управлінської діяльності органів освіти того часу та проблеми в розвитку науково-дослідної роботи в системі дошкільного навчання в 60 – 80-ті роки ХХ століття.

Саме в цей час було багато зроблено в розвитку мережі дошкільних установ, в охопленні суспільним вихованням дітей дошкільного віку та в наукових досягненнях з дошкільної педагогіки й психології, у розвитку методик виховання та навчання дітей дошкільного віку. Наукова платформа для програм та методичних розробок з дошкільного виховання в 60 – 80-ті роки була вкрай необхідна. Вона зумовлена як пошуками нових способів розвитку освіти в школи, так і зростанням мережі дошкільних закладів. В Україні 1960 року діяло понад 4770 дитячих садків. Тут виховувалося

330 670 дітей. Через десять років, 1970 року, працювало вже 16 500 дитячих установ. 1986 року функціонувало 22000 дошкільних закладів, у яких виховувалося 2,6 млн. дітей віком від одного року до семи. Кількість дошкільних закладів 1991 р. становила